

УДК 347.7

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.2.4>

ДОСТУП ДО ПРОЦЕДУР НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ДОХОДАМИ ЧИ БЕЗ ДОХОДІВ: НАЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ

Дубовський П.В.,
*аспірант кафедри економічного права
та економічного судочинства ННІ права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
ORCID: 0009-0005-1861-948X

Дубовський П.В. Доступ до процедур неплатоспроможності фізичних осіб з обмеженими доходами чи без доходів: національне регулювання та зарубіжні підходи.

У цій статті здійснюється порівняльно-правовий аналіз національного та зарубіжного законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб з метою визначення основних підходів, які застосовуються для забезпечення доступу до процедур неплатоспроможності боржників без доходів чи з обмеженими доходами.

Значну кількість від загальної кількості боржників-фізичних осіб становлять боржники з обмеженими доходами чи без доходів. З огляду на відсутність у них достатніх коштів для фінансування судових процедур, традиційні моделі банкрутства часто виявляються для них фактично недоступними, що зумовило появу у низці держав спрощених та адміністративних процедур звільнення від боргів.

У той же час, національна система неплатоспроможності фізичних осіб не містить спеціального правового регулювання адаптованого для такої категорії боржників. Відсутність таких механізмів може істотно обмежувати фактичний доступ боржників до процедур неплатоспроможності, що зумовлює необхідність дослідження можливостей удосконалення національного правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду.

За результатом аналізу особливостей, які притаманні національній системі неплатоспроможності фізичних осіб встановлено, що до основних перешкод для доступу до процедур неплатоспроможності можна віднести, зокрема відсутність у законодавстві чіткого визначення поняття та критеріїв «добросовісності», а також значні витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність. Фактично, лише фізична особа, яка володіє майном достатнім для покриття витрат пов'язаних з провадженням у справі та для погашення вимог кредиторів у відповідності до плану реструктуризації може ініціювати справу про неплатоспроможність.

Аналіз реформ законодавства Польщі та Англії свідчить про тенденцію до лібералізації правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, що проявляється, зокрема, у спрощенні доступу боржників до передбачених законом процедур. Враховуючи зарубіжний досвід доцільним є вдосконалення національного регулювання шляхом запровадження механізмів фінансування витрат боржника на ініціювання справи, а також закріплення презумпції його добросовісності на стадії відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

Ключові слова: неплатоспроможність, боржник, кредитор, банкрутство, фізична особа, добросовісність, авансування винагороди арбітражного керуючого, доступ до процедур неплатоспроможності, план реструктуризації, арбітражний керуючий.

Dubovskiy P.V. Access to insolvency procedures for individuals with limited or no income: national regulation and foreign approaches.

This article provides a comparative legal analysis of national and foreign legislation on the insolvency of natural persons, with the aim of identifying the main approaches used to ensure access to insolvency procedures for debtors with no income or limited income.

A significant proportion of the total number of individual debtors consists of debtors with no income or limited income. Given their lack of sufficient financial resources to cover the costs of court proceedings, traditional bankruptcy models often prove to be effectively inaccessible to them, which has led to the emergence in a number of jurisdictions of simplified and administrative debt relief procedures.

At the same time, the national system of personal insolvency does not provide for specific legal regulation tailored to this category of debtors. The absence of such mechanisms may substantially limit the effective access of debtors to insolvency procedures, which necessitates further research into ways of improving national legal regulation, taking into account foreign experience.

Based on the analysis of the features inherent in the national personal insolvency system, it is established that the main barriers to accessing insolvency procedures include, in particular, the absence of a clear definition and criteria for “good faith” in legislation, as well as the significant costs associated with initiating insolvency proceedings. In practice, only an individual with assets sufficient to cover the costs of the proceedings and to repay creditors’ claims in accordance with a restructuring plan is able to initiate insolvency proceedings.

An analysis of legislative reforms in Poland and England demonstrates a trend toward the liberalisation of the legal framework governing personal insolvency, particularly reflected in the simplification of debtors’ access to statutory procedures. In light of this comparative experience, it appears appropriate to improve national regulation by introducing mechanisms for financing the costs incurred by debtors in initiating insolvency proceedings, as well as by establishing a presumption of debtor good faith at the stage of opening insolvency proceedings.

Key words: insolvency, debtor, creditor, bankruptcy, natural person, good faith, advance payment of the insolvency practitioner’s remuneration, access to insolvency procedures, restructuring plan, insolvency practitioner.

Постановка проблеми. Наразі однією з ключових тенденцій розвитку європейського законодавства, що регламентує відносини пов’язані з неплатоспроможністю фізичних осіб є поступова його лібералізація, яка спрямована на забезпечення ефективного доступу боржників до процедур відновлення платоспроможності та звільнення від боргів. Такий підхід зумовлений усвідомленням соціально-економічної ролі процедур неплатоспроможності фізичних осіб, які розглядаються, як механізм «другого шансу» для добросовісного боржника.

У межах названої тенденції, в європейських правових системах особлива увага приділяється вдосконаленню правового регулювання процедур неплатоспроможності окремих категорій боржників-фізичних осіб, насамперед так званих NINA-боржників (no income, no assets - боржників без доходів і активів) та LILA-боржників (low income, low assets – боржників із низьким рівнем доходів та незначними активами) (далі по тексті – боржники з обмеженими доходами чи без доходів). У багатьох юрисдикціях саме такі боржники становлять значну частину від загальної кількості осіб, які потребують доступу до процедур неплатоспроможності. З огляду на відсутність у них достатніх коштів для фінансування судових процедур, традиційні моделі банкрутства часто виявляються для них фактично недоступними, що зумовило появу у низці держав спрощених та адміністративних процедур звільнення від боргів.

Зазначена проблема є актуальною і для національного законодавства. Незважаючи на запровадження в Україні інституту неплатоспроможності фізичних осіб у Кодексі України з процедур банкрутства [1] (надалі – «КУзПБ»), чинна модель не передбачає спеціального правового регулювання, адаптованого до потреб окремих категорій боржників, зокрема фізичних осіб без доходів і активів або з мінімальними доходами та незначним майном. Відсутність таких механізмів може істотно обмежувати фактичний доступ цієї категорії боржників до процедур неплатоспроможності, що зумовлює необхідність дослідження можливостей удосконалення національного правового регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду.

Метою цієї статті є здійснення порівняльно-правового аналізу національного та зарубіжного законодавства, що регулює доступ окремих категорій боржників-фізичних осіб, насамперед боржників без доходів та з обмеженими доходами, до процедур неплатоспроможності з подальшим формуванням пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства. З огляду на відмінності термінології, притаманні законодавству різних країн, у цій статті термін «неплатоспроможність» використовується для позначення процедур, що застосовуються до фізичних осіб з метою відновлення їх платоспроможності або звільнення від боргів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання правового регулювання процедур неплатоспроможності фізичних осіб досліджувалися у працях низки вітчизняних науковців серед яких можна відзначити А. Бутирського, І. Бутирську, Б. Полякова, В. Радзивілюк, та інших. Водночас, у науковій літературі залишаються малодослідженими питання доступу до процедур неплатоспроможності фізичних осіб з обмеженими доходами чи без доходів.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство про банкрутство тривалий час містило лише положення щодо застосування процедур банкрутства виключно до фізичних осіб-підприємців, як суб'єктів господарської діяльності. Так, Закон «Про банкрутство» у редакції 1992 року передбачав, що боржником може бути лише юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності [2]. Із прийняттям другої редакції цього закону у 1999 році, його положення були поширені на усіх суб'єктів підприємницької діяльності, у тому числі на окрему категорію фізичних осіб, яка мала статус суб'єктів підприємницької діяльності [3].

Проведення у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця здійснювалося у порядку визначеному для юридичних осіб із окремими особливостями. Правом на ініціювання справи про банкрутство фізичної особи-підприємця були наділені, як боржник так і кредитори. У межах справи про банкрутство, заборгованість фізичної особи-підприємця могла бути погашена у відповідності до запропонованого плану погашення боргів, у разі наявності згоди кредитора, шляхом проведення розрахунків з кредиторами або шляхом укладення мирової угоди (ч. 3 ст. 47, ч. 2 ст. 48 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом») [3]. Такий підхід зберігався і після реформи законодавства про банкрутство 2011 року. Як слушно зазначають з цього приводу Б.Поляков та В. Радзивілюк «Застосування тих правових приписів, що вже містилися у вітчизняному законодавстві щодо фізичних осіб, які не були наділені статусом суб'єкта підприємницької діяльності, було неможливим з огляду на особливості правового становища таких суб'єктів.» [4, с.14].

Інститут банкрутства фізичних осіб уперше було запроваджено в законодавстві незалежної України з прийняттям КУЗПБ. Як вбачається з пояснювальної записки до проекту КУЗПБ та преамбули КУЗПБ, основною метою цього інституту є відновлення платоспроможності фізичних осіб, які опинилися в скрутній фінансовій ситуації та потребують допомоги з боку Держави [5]. Доречним є висновок О.М. Бірюкова з цього приводу: «звернувшись до відповідного законодавства боржник може стати під захист суду, який допоможе вирішити проблеми заборгованості і повернутися до звичного життя вже вільним від обтяжливих боргів» [6, с. 156].

Отже, наразі законодавець розрізняє інститут банкрутства юридичних осіб основною метою якого є задоволення вимог кредиторів, та інститут неплатоспроможності фізичних осіб, який призначений насамперед для відновлення платоспроможності фізичних осіб та звільнення від фінансового тягаря у вигляді боргів.

У той же час, національна система неплатоспроможності фізичних осіб не містить спеціального правового регулювання адаптованого до потреб окремої категорії боржників, а саме фізичних осіб без доходів і активів або з мінімальними доходами та незначним майном. Такий висновок зумовлений особливостями процедур неплатоспроможності фізичних осіб, закріплених у законодавстві про банкрутство серед яких варто розглянути наступні.

По-перше: Як у правовій доктрині, так і в судовій практиці, добросовісність фізичної особи-боржника розглядається у якості одного із основних принципів процедури неплатоспроможності. Зазначений принцип ґрунтується на приписах статей 3 та 13 Цивільного кодексу України, відповідно до якого дії учасників правовідносин мають бути добросовісними, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення [7]. Варто погодитися з Б. Поляковим та В. Радзивілюк стосовно того, що: «у процедурі неплатоспроможності він стосується переважно боржника і, за поодиноким винятком, арбітражного керуючого та кредиторів» [4, с. 19].

Відповідно до принципу добросовісної поведінки боржника - фізичної особи, право на звільнення від боргів та відновлення платоспроможності у судових процедурах неплатоспроможності фізичної особи набуває лише добросовісний боржник, який не за своїм неправомірним умислом потрапив у стан неплатоспроможності, сумлінно виконує обов'язки боржника, не приховує обставин, що можуть вплинути на розгляд справи чи задоволення кредиторських вимог та вживає заходів до задоволення їх вимог. Вважається, що саме такий боржник реалізує право ініціювати провадження у справі про власну неплатоспроможність не на шкоду кредиторам, а для досягнення легітимної мети цього провадження - соціальної реабілітації добросовісного боржника за спеціальною судовою процедурою шляхом реструктуризації заборгованості та/або звільнення від боргів задля відновлення його платоспроможності [8]. Як наслідок, суди відмовляють у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність у разі наявності підстав вважати, що процедури неплатоспроможності можуть бути використані для звільнення від боргів недобросовісним

боржником. Наприклад, у справі № 916/2239/25 суд відмовив у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність, з огляду на те, що боржником використовувалися кредитні кошти для азартних ігор на ігрових веб-сайтах [9]. За висновком суду така поведінка боржника є недобросовісною, що виключає можливість доступу до процедур неплатоспроможності.

У той же час, добросовісність є оціночним поняттям, що призводить до варіативності судових рішень. Тобто, складно здійснити ретроспективну оцінку поведінки особи та визначити, чи була вона наслідком нерозсудливості, нещасливого збігу обставин, недбалості чи умисних дій боржника, який отримав кредитні чи позикові кошти без наміру їх повернення. В результаті, оцінка поведінки боржника щодо добросовісності його дій, як умова надання доступу до процедур неплатоспроможності зазнає обґрунтованої критики з боку зарубіжних науковців та міжнародних організацій, оскільки нечіткість визначення поняття добросовісності і широкі межі судової дискреції можуть створювати ризики необґрунтованого обмеження доступу до правосуддя. Зокрема, Financial Services User Group (FSUG), консультативний орган при Європейській комісії, рекомендує скасувати вимоги щодо оцінки «добросовісності» боржника з огляду на нечіткі визначення цього поняття, що призводить до зловживань з боку судових та адміністративних органів [10, с. 11].

Вказана проблема притаманна також і національному законодавству. Зазначене підтверджується рішеннями господарських судів, які оцінюють добросовісність боржника у підготовчому засіданні незважаючи на те, що порушення принципу добросовісності не є підставою для відмови у відкритті провадження відповідно до норми ч. 4 ст. 119 КУзПБ. Так, у справі №917/880/25 суд відмовив у відкритті провадження, у тому числі, з огляду на те, що проєкт плану реструктуризації передбачав списання 87,3% заборгованості, а боржником не наведено обставини, які перешкоджають офіційному працевлаштуванню і відповідно отримання ним доходу, який може бути використаний для погашення заборгованості перед банківськими та мікрофінансовими установами [11].

У справі № 917/1941/25 суд зробив висновок, що: «постійне отримання кредитів та витрачання кредитних коштів на задоволення власних потреб, відсутність прагнення до компромісу з кредиторами, не спростовує презумпцію про те, що заявниця не за своїм неправомірним умислом потрапила у стан неплатоспроможності» [12]. У справі № 909/1048/25 суд вказав що заявниця не обґрунтувала належними і допустимими доказами необхідності, при наявності у 2024 році сукупного доходу в розмірі понад 235 тис. грн, брати позики з інтервалом у декілька тижнів у сумі понад декілька тисяч гривень. При цьому, посилення заявниці на те, що отриманні нею суми скеровані на оплату лікування сина, який перебуває у ЗСУ, судом не були прийняті, оскільки, в матеріалах заяви не міститься доказів, які би підтверджували вказане [13].

Тобто, тлумачення судами добросовісності боржника – фізичної особи є широким, що має наслідком правову невизначеність для заявника щодо наявності у нього права для доступу до процедур неплатоспроможності. При цьому, як уже зазначалося, законодавство не визначає недобросовісну поведінку у якості підстави для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність, а також критеріїв для оцінки поведінки заявника на предмет його добросовісності.

По-друге, однією з ключових перешкод, що обмежує доступ фізичних осіб до процедур неплатоспроможності, є фінансові витрати, пов'язані з відкриттям провадження та оплатою діяльності арбітражного керуючого. Національне законодавство звільняє боржника - фізичну особу від обов'язку сплачувати судовий збір за подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність. Водночас, фізична особа має надати суду докази авансування на депозитний рахунок суду винагороди керуючому реструктуризацією за три місяці виконання повноважень, що складає 49 920 грн. (у 2026 році).

Як зазначають А.А. Бутирський та І.А. Бутирська, при розгляді справ про неплатоспроможність фізичних осіб та фізичних осіб – підприємців має застосовуватися норма ч. 5 ст. 34 КУзПБ відповідно до якої боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних з провадженням у справі [14, с. 12].

Не можемо погодитися із таким висновком, оскільки сума витрат на послуги арбітражного керуючого фактично позбавляє можливості боржників з обмеженими доходами або без доходів використати процедуру неплатоспроможності для звільнення від заборгованості. В цьому контексті можна позитивно оцінити ініціативу законодавця, що на період дії воєнного стану відкриття справи про неплатоспроможність можливе без авансування винагороди арбітражному керуючому

на депозитний рахунок суду. У такому разі до заяви боржника-фізичної особи додається копія укладеної угоди з обраним ним арбітражним керуючим про виконання арбітражним керуючим повноважень у справі про неплатоспроможність до її закриття з виплатою винагороди в розмірі, що не має перевищувати розмір, встановлений КУзПБ (п. 1-6 Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ).

Зазначені норми надають право боржнику та арбітражному керуючому врегулювати відносини щодо оплати праці останнього, у тому числі шляхом зменшення розміру винагороди. Проте, судова практика свідчить, що застосування вказаної норми різниться. Так, існує позиція, що подання договору між боржником та арбітражним керуючим розглядається судом у якості виконання боржником законодавчо визначеного обов'язку щодо здійснення авансування винагороди [15]. З іншого боку, на думку деяких суддів укладення договору про надання послуг між боржником та арбітражним керуючим з оплатою послуг у меншому розмірі ніж встановлено законом, може сприяти неналежному виконанню обов'язків останнім, оскільки арбітражний керуючий може бути зацікавлений в односторонньому розгляді справи, нехтуючи законними очікуваннями кредиторів щодо повернення боргу [16].

Незважаючи на різне правозастосування, статистичні дані свідчать про значне збільшення кількості заяв про неплатоспроможність, які подані після доповнення Прикінцевих та перехідних положень КУзПБ пунктом 1-6 КУзПБ [17]. Так, у 2022 р. надійшло 975 заяв про відкриття справи про неплатоспроможність [18], у 2023 р. – 1474 заяви [19], а у 2024 р. уже 1814 заяв про неплатоспроможність фізичних осіб [20].

Окремо варто зазначити, що боржник, із заявою про відкриття справи про неплатоспроможність, має подати пропозиції щодо реструктуризації боргів (проект плану реструктуризації боргів) (ч. 4 ст. 116 КУзПБ), які мають бути реальними та виконуваними [21]. Недотримання зазначеної вимоги може мати наслідком, як відмову у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність [22], так і закриття провадження у справі про неплатоспроможність. План реструктуризації, у тому числі має містити: розмір суми, яка щомісяця буде виділятися для погашення вимог кредиторів; розмір суми, яка щомісяця залишатиметься боржнику на задоволення побутових потреб, у розмірі не менше одного прожиткового мінімуму на боржника.

Враховуючи законодавчо встановлені вимоги щодо здійснення авансування винагороди арбітражному керуючому та необхідності погашення вимог кредиторів, боржник-фізична особа фактично позбавлений можливості використати переваги процедур неплатоспроможності за відсутності доходів для покриття витрат пов'язаних із здійсненням провадження у справі та виконання плану реструктуризації.

За результатом аналізу окремих особливостей, які притаманні національній системі неплатоспроможності фізичних осіб, до основних перешкод для доступу до процедур неплатоспроможності можна віднести, як відсутність чіткого визначення поняття «добросовісності», що може мати наслідком розширене його тлумачення судами так і значні витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність. Фактично лише фізична особа, яка володіє майном достатнім для покриття витрат пов'язаних з провадженням у справі та погашення вимог кредиторів у відповідності до плану реструктуризації, може ініціювати справу про неплатоспроможність.

У багатьох юрисдикціях доступ до процедур неплатоспроможності є обмеженим внаслідок високих витрат на їх проведення, а також процесуальних запобіжників (як от оцінка добросовісності), які введені законодавцем з метою запобігання неправомірного застосування таких процедур. Як наслідок, законодавці зарубіжних країн розробили різні підходи, які спрямовані на спрощення доступу до процедур неплатоспроможності боржників з обмеженими доходами чи без доходів.

Як приклад розвитку правового регулювання процедур неплатоспроможності боржників з обмеженими доходами чи без доходів доцільно розглянути законодавство Польщі. Так, у польському законодавстві поняття неплатоспроможності споживачів з'явилося внаслідок внесення змін до законодавства, які набрали чинності у травні 2009 року [23]. Вбачається, що основним призначенням внесених змін було надання можливості застосування процедур неплатоспроможності фізичних осіб, за умови дотримання інтересів кредиторів. Зокрема, боржник, який був неплатоспроможним, міг бути визнаний судом банкрутом лише в тому випадку, якщо його неплатоспроможність була наслідком виняткових обставин, що не залежали від нього. В іншому випадку суд був зобов'язаний відхилити заяву про неплатоспроможності навіть якщо боржник фактично був таким [24, с. 219]. Згідно зі статистичними даними, зібраними Міністерством юстиції Польщі за

період з 31 березня 2009 року (коли набрали чинності положення про неплатоспроможність споживачів) до 31 грудня 2012 року, споживачами було подано 2 161 заяву про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, тоді як до розгляду було прийнято лише 60 таких заяв, що становить 2,78 % [24, с. 220]. Тобто, незважаючи на очікування законодавця, запроваджені зміни не мали наслідком широкого застосування процедур неплатоспроможності фізичними особами.

У період 2014-2016 років польським законодавцем здійснено лібералізацію процедур неплатоспроможності фізичних осіб [23, с. 49]. Насамперед було визначено чітку різницю між банкрутством юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та неплатоспроможністю фізичних осіб-споживачів. Так, у випадку споживчого банкрутства у якості головної мети законодавець визначив звільнення від боргів, а за можливості - погашення вимог кредиторів [25, с. 85]. Визначаючи звільнення від боргів у якості основної мети, законодавцем було внесено зміни, які спрямовані на усунення основних перешкод доступу до процедур неплатоспроможності. Зокрема, боржник не мав більше доводити, що неплатоспроможність настала внаслідок обставин, які перебували поза його контролем. У той же час, суд мав відхилити заяву про відкриття справи про неплатоспроможність, якщо боржник став неплатоспроможним або істотно погіршив стан своєї платоспроможності умисно або внаслідок грубої недбалості [26, с. 27].

Іншою важливою зміною стало те, що відсутність коштів у боржника для покриття витрат на процедуру неплатоспроможності не було підставою для відмови у доступі до такої процедури. У такому разі витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність покривалися за рахунок державних коштів, а згодом (у разі такої можливості) погашалися самим боржником у рамках плану погашення заборгованості [24, с. 221]. Варто зазначити, що до внесення зазначених змін кількість відхилених заяв про неплатоспроможність із підстав відсутності коштів, становила 72,3%-84% від загальної кількості відхилених заяв з 2013 року [25, с. 86].

Окрім того, внесені зміни передбачили право суду на звільнення боржника від боргів без затвердження плану погашення боргів, якщо особисте становище боржника однозначно свідчить про те, що він остаточно не здатний здійснювати будь-які виплати на користь кредиторів (ст. 491¹⁶ Закону про банкрутство Польщі) [32]. В основному зазначене правове регулювання поширюється на боржників, які з об'єктивних причин позбавлені можливості здійснювати погашення грошових вимог у рамках плану погашення боргів (наприклад, через хворобу або інвалідність, що унеможлиблює їхню працездатність, тощо).

Вказані реформи мали наслідком різке збільшення справ про неплатоспроможність споживачів. Так, у 2015 році було подано 5 616 заяв про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність, що у 17 разів перевищувало попередні показники, а у 2016 році – 8 694 заяви, тобто у 27 разів більше. У 2017 та 2018 роках кількість заяв про неплатоспроможність фізичних осіб перевищувала 10 000 щорічно [24, с.222].

Останні суттєві зміни до законодавства Польщі про банкрутство споживачів були внесені у 2020 році [27]. Суттєвою новелою реформи стало скасування обов'язку суду перевіряти, на стадії відкриття провадження, чи була неплатоспроможність боржника наслідком його умисних дій або грубої необережності. Зазначається, що такі зміни, у тому числі, зумовлені різним правозастосуванням законодавства щодо оцінки добросовісності боржника, що стало причиною, так званого «туристичного банкрутства» [26, с. 29]. Окрім того, законодавцем було введено спрощену процедуру неплатоспроможності, суть якої полягала у тому, що адміністрування справи здійснюється переважно конкурсним керуючим, тоді як роль суду зводиться до ухвалення ключових процесуальних рішень і розгляду спорів/скарг. Така модель була задумана як інструмент прискорення та здешевлення розгляду «найпростіших» споживчих банкрутств і водночас збереження судового контролю через спеціальні механізми оскарження дій конкурсного керуючого.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що позиція польського законодавця щодо лібералізації процедури неплатоспроможності фізичних осіб мала наслідком значне збільшення кількості осіб, які скористалися можливостями даного інституту щоб звільнитися від надмірної заборгованості у дозволений законодавством спосіб. Серед основних чинників, які сприяли широкому застосуванню процедур неплатоспроможності можна виділити: зміну мети у справі про неплатоспроможність, яка полягає у звільненні фізичної особи від заборгованості; зменшення витрат, які має понести фізична особа-боржник внаслідок відкриття справи про неплатоспроможність; запровадження спрощеної процедури неплатоспроможності для визначеної категорії боржників.

Варто зазначити, що не всі країни розглядають спрощення процедур неплатоспроможності у якості ефективного підходу для звільнення від боргів боржників з низьким рівнем доходу. Так, у 2009 році законодавство Англії було доповнено адміністративною процедурою звільнення від боргів (*Debt relief order*, надалі – DRO). Зазначена процедура була запроваджена у відповідь на високі витрати та процедурну складність справи про неплатоспроможність та за своєю суттю мала би бути альтернативним механізмом до процедур неплатоспроможності [28].

Для застосування зазначеної процедури боржник має відповідати встановленим законодавством критеріям. Зокрема, щомісячний дохід боржника (тобто, сума, яка залишається після побутових витрат боржника та його сім'ї) не має перевищувати 75 фунтів, вартість активів, якими володіє боржник – 2 000 фунтів, а вартість транспортного засобу не має перевищувати 4000 фунтів. Розмір заборгованості боржника перед кредиторами не має перевищувати 50 000 фунтів. Варто зазначити, що граничний розмір заборгованості боржника для цілей процедури DRO систематично підвищувався законодавцем: у 2009 році він становив – 20 000 фунтів, у 2021 – 30 000 фунтів, і вже у 2024 – 50 000 фунтів [29]. Тобто, процедура DRO призначена для використання боржниками, які мають відносно низькі зобов'язання, невеликий надлишковий дохід і мало активів, та які не в змозі погасити свої борги в розумний термін.

Окремо варто звернути увагу, що відповідно до дослідження науковців, навіть порівняно невисокі адміністративні збори можуть бути перешкодою для використання визначених законодавцем процедур звільнення від заборгованості. Так, уряд Великобританії скасував плату за доступ до DRO у розмірі 90 фунтів стерлінгів (одночасно підвищивши верхню межу рівня заборгованості до 50 000 фунтів стерлінгів). Однією із причин скасування зазначеного адміністративного збору якраз стало те, що його розмір міг бути перешкодою для багатьох боржників для доступу до зазначеної процедури [30].

Аналіз реформ законодавства Польщі та Англії свідчить про тенденцію до лібералізації правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб, що проявляється, зокрема, у спрощенні доступу боржників до передбачених законом процедур. У якості основних напрямків вдосконалення законодавства про неплатоспроможність фізичних осіб можна виділити: 1) відмову від оцінки добросовісності боржника, як умови доступу до процедур неплатоспроможності на стадії відкриття провадження; 2) розробку механізму фінансування витрат боржників на ініціювання справи про банкрутство на умовах відстрочення платежів чи погашення таких витрат у повному обсязі за рахунок державних коштів; 3) запровадження спрощених судових процедур банкрутства для боржників категорій NINA та LILA, або запровадження адміністративних процедур відновлення платоспроможності боржників.

Спрощення доступу до процедур неплатоспроможності для боржників без доходів та з обмеженими доходами можливе за умови вдосконалення національного законодавства, зокрема в частині визначення механізму фінансування витрат боржника на оплату послуг арбітражного керуючого. З огляду на викладене, пропонується доповнити норму п. 12. ч. 3 ст. 116 КУзПБ положенням, що умови оплати винагороди арбітражного керуючого, при укладенні договору про виконання ним повноважень у справі про неплатоспроможність, реалізується сторонами на їх розсуд. Тобто, оплата винагороди може здійснюватися, як на умовах розстрочки чи відстрочки платежів, а також у меншому розмірі ніж визначений нормами КУзПБ. Зазначений механізм оплати винагороди арбітражному керуючому надасть можливість ініціювати справу про неплатоспроможність фізичним особами, які мають мінімальні доходи, оскільки оплата може бути здійснена протягом періоду, який узгоджений з арбітражним керуючим. Для забезпечення права на ініціювання справи про неплатоспроможність для осіб, у яких відсутній дохід, пропонується використати порядок фінансування безоплатної правничої допомоги, який може бути покладений в основу механізму фінансування діяльності арбітражних керуючих у справах про неплатоспроможність. Авансування винагороди арбітражного керуючого за рахунок державного бюджету доцільно пов'язувати з наявністю об'єктивно підтвердженої фінансової неспроможності боржника-фізичної особи профінансувати відповідні витрати. Розгляд судом питання щодо покриття витрат фізичної особи має здійснюватися на етапі подання заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, при розгляді клопотання боржника про неможливість здійснити авансування витрат арбітражного керуючого. У разі задоволення судом клопотання боржника, ухвала суду про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність є підставою для виплати винагороди арбітражному керуючому.

Не менш важливим є питання оцінки добросовісної поведінки боржника, який ініціює справу про неплатоспроможність. Вбачається, що для національного законодавства варто застосовувати підхід, який передбачає презумпцію добросовісності фізичної особи. В цьому контексті варто погодитися з Н. Хюлсом, який зазначав про необхідність дотримання принципу зміст якого полягає у тому, що «добросовісність презюмується, недобросовісність має бути доведена» [31, с. 28]. Пропонується закріпити на законодавчому рівні у якості підстави для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність недобросовісність лише для боржників, дії яких свідчать про умисне створення стану неплатоспроможності та наміру використання процедур неплатоспроможності для уникнення сплати заборгованості. Така недобросовісність має підтверджуватися належними доказами, для чого суд має бути наділений *ex officio* правом на витребування доказів у боржника та третіх осіб.

Висновки. За результатом аналізу підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність можна зробити наступні висновки. Інститут неплатоспроможності фізичних осіб був запроваджений у національному законодавстві передусім з метою відновлення їх платоспроможності та звільнення від надмірного боргового навантаження. У той же час, національна система неплатоспроможності фізичних осіб не містить спеціального правового регулювання адаптованого до потреб окремої категорії боржників, а саме фізичних осіб без доходів і активів або з мінімальними доходами та незначним майном. Так, за результатом аналізу національного законодавства про неплатоспроможність та судової практики, до основних перешкод для доступу боржників до процедур неплатоспроможності можна віднести, як відсутність чіткого визначення поняття «добросовісності», що може мати наслідком розширене його тлумачення судами на стадії відкриття провадження, так і значні витрати на ініціювання справи про неплатоспроможність. Фактично, лише фізична особа, яка володіє майном достатнім для покриття витрат пов'язаних з провадженням у справі та для погашення вимог кредиторів у відповідності до плану реструктуризації може ініціювати справу про неплатоспроможність. В цьому контексті варто скористатися зарубіжним досвідом реформ законодавства про неплатоспроможність (зокрема, Англії та Польщі), який свідчить про тенденцію до лібералізації правового регулювання неплатоспроможності фізичних осіб. Таким чином, пропонується вдосконалити національне законодавство з метою спрощення доступу боржників до процедур неплатоспроможності, як шляхом розробки механізмів фінансування витрат боржника для ініціювання справи, так і через застосування презумпції добросовісності фізичної особи-боржника на стадії відкриття провадження у справі про неплатоспроможність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. №2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#n540> (дата звернення 14.03.2026).
2. Про банкрутство: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2343-12/ed19920514> (дата звернення 14.03.2026).
3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (у редакції від 30.06.1996 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2343-12/ed19920514> (дата звернення 14.03.2026).
4. Поляков Б., Радзивілюк В.В. Принципи інституту неплатоспроможності фізичних осіб. *Право України*. 2022. №7. С. 11-22. DOI: DOI: 10.33498/louu-2022-07-011.
5. Пояснювальна записка до проекту Кодексу України з процедур банкрутства. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8060&skl=9 (дата звернення 14.03.2026).
6. Бірюков О.М. Конкурсне право. Київ. Алерта, 2020. с. 202.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.03.2026).
8. Постанова Верховного Суду від 27.05.2025 у справі № 906/820/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128067252> (дата звернення 15.03.2026).
9. Ухвала Господарського суду Одеської області від 21.07.2025 у справі №916/2239/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129026518> (дата звернення 15.03.2026).
10. FSUG Opinion Paper on Personal Insolvency. April 2023. P. 11. URL: https://finance.ec.europa.eu/system/files/2023-09/fsug-opinions-230911-personal-insolvency_en.pdf (дата звернення 15.03.2026).

11. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 09.09.2025 р. у справі № 917/880/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130680818> (дата звернення 15.03.2026).
12. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 18.11.2025 р. у справі № 917/1941/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131940213> (дата звернення 15.03.2026).
13. Ухвала Господарського суду Івано-Франківської області від 18.11.2025 р. у справі № 917/1941/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131940213> (дата звернення 15.03.2026).
14. Бутирський А.А., Бутирська І.А. Загальні положення щодо провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 2. С. 9-13. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.1>.
15. Ухвала Господарського суду Одеської області від 21.11.2025 у справі №916/4662/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131940172> (дата звернення 15.03.2026).
16. Ухвала Господарського суду Рівненської області від 30.12.2025 у справі №918/1206/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133009844> (дата звернення 15.03.2026).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану: Закон України №3249-IX від 13.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3249-20#n66> (дата звернення 15.03.2026).
18. Судова статистика за 2022 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення 15.03.2026).
19. Судова статистика за 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення 15.03.2026).
20. Судова статистика за 2024 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 (дата звернення 15.03.2026).
21. Постанова Верховного Суду від 02.10.2025 р. у справі № 910/17033/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130827285> (дата звернення 15.03.2026).
22. Ухвала Господарського суду Харківської області від 14.10.2025 р. у справі № 922/3263/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131129825> (дата звернення 15.03.2026).
23. Dr Marek Porzycki Bankruptcy of natural persons: the Polish experience. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/32da3c45-5852-42f5-a625-e5320596f56a/content> (дата звернення 15.03.2026).
24. Monika Masnicka, Joanna Kruczalac-Jankowska Evolution of consumer bankruptcy in Poland: A chance for a new life for insolvent debtors? p. 217-234. DOI: 10.1002/iir.1457 URL: https://www.researchgate.net/publication/359071919_Evolution_of_consumer_bankruptcy_in_Poland_A_chance_for_a_new_life_for_insolvent_debtors (дата звернення 15.03.2026).
25. Dorota Wiśniewska New Consumer Bankruptcy in Poland – A New Start Not Only for the Consumer? *Safe Bank* 4 (73) 2018. DOI: 10.26354/bb.5.4.73.2018 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3361033 (дата звернення 10.03.2026).
26. Rafał Adamus Amended Consumer Bankruptcy Law in Poland. *SOCIETAS ET IURIS PRUDENTIA* 2020, Volume VIII., Issue 1, Pages 19-46. DOI: <https://doi.org/10.31262/1339-5467/2020/8/1/19-46> URL: <http://sei.iuridica.truni.sk> (дата звернення 15.03.2026).
27. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw. URL: https://dziennikustaw.gov.pl/DU/2019/1802?utm_source= (дата звернення 15.03.2026).
28. Iain Ramsay ‘Bankruptcy Light’? – The English Debt Relief Order, Bankruptcy Simplification and Legal Change. URL: <https://kar.kent.ac.uk/69422/1/Norton2.pdf> (дата звернення 15.03.2026).
29. Guidance. How to get a Debt Relief Order (DRO). URL: <https://www.gov.uk/guidance/how-to-get-a-debt-relief-order-dro> (дата звернення 15.03.2026).
30. Commons Library Research Briefing, Debt Relief Orders (DROs), 15 July 2024. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn04982/> (дата звернення 16.03.2026).
31. Jason J. Kilborn. Expert Recommendations and the Evolution of European Best Practices for the Treatment of Overindebtedness, 1984-2010. p. 2-44. DOI:10.2139/ssrn.1663108. URL: https://www.researchgate.net/publication/228203928_Expert_Recommendations_and_the_Evolution_of_European_Best_Practices_for_the_Treatment_of_Overindebtedness_1984-2010 (дата звернення 17.03.2026).

32. Prawo upadłościowe: Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Dz. U. 2003 Nr 60 poz. 535. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20030600535/U/D20030535Lj.pdf> (дата звернення 20.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.04.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Дубовський П.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0